

ГАКЕТІАНА МАРІЇ ВАЛЬО

Софія Когут

*молодший науковий співробітник відділу наукової бібліографії
ЛННБ України ім. В. Стефаніка*

Представлено постать Б. Гакета (1739–1815) — відомого природо-дослідника, професора Львівського університету — у дослідженнях і публікаціях М. Вальо. Подано історію досліджень, публікацій, які здійснила М. Вальо, її яскравий і дуже цікавий шлях в українській гакетіані, внесок ученої у процес повернення наукової та публіцистичної спадщини Б. Гакета в український науковий обіг та у розвиток слов'янознавства загалом.

Ключові слова: Б. Гакет, М. Вальо, історія природознавства, Карпати.

The article presents the figure of Balthazar Hacquet (1739–1815) — known naturalist, professor of the Lviv university in researches and publications of M. Walio. The article analyses the history of researches, publications, realized by M. Walio, her bright and interesting way in Ukrainian knowledge about Hacquet, her payment in the process of returning of scientific and publicistic inheritance of B. Hacquet in Ukrainian scientific turnover and in development of slavic philology.

Keywords: B. Hacquet, M. Walio, History of Natural Sciences, Carpathian Mountains.

Статья презентует деятельность Б. Гакета (1739–1815) — известного природоисследователя, профессора Львовского университета в исследованиях и публикациях М. Вальо. Представлена история исследований, публикаций, осуществленных М. Вальо, ее яркий и очень интересный путь в украинской гакетиане, вклад ученой в процесс возвращения научного и публицистического наследия Б. Гакета в украинскую науку и в развитие славяноведения в целом.

Ключевые слова: Б. Гакет, М. Вальо, история природоведения, Карпаты.

Постать Б. Гакета — природознавця-енциклопедиста, мандрівника-ентузіаста, дослідника слов'янських земель і народів — дуже неординарна і яскрава. Б. Гакет народився 1739 або 1740 р. в містечку Ле Конке в Бретані. Студіював спершу в м. Ренне, потім в університеті в Лотарингії, де захистив докторат з філософії. Згодом вивчав медицину в Парижі, але титулу лікаря не отримав.

Розпочав військову кар'єру як лікар у французькій, англійській та пруській арміях. У 1762 р. отримав звання хірурга і просектора шпиталю в Празі. У 1773 р. йому довірено кафедру анатомії, хірургії та акушерства в Любляні. Від 1787 р. керував кафедрою натуральної історії Львівського університету, а від 1805 р. — кафедрою натуральної історії Ягеллонського університету в Кракові. Від 1794 р. був радником у гірничих справах Цісарства Австрії.

За час своїх мандрів Гакет пішки і верхи об'їхав практично усю Словенію, Хорватію, Боснію, Чехію, Словаччину, Польщу, Галичину, Буковину, українські землі у складі Російської імперії. Зібрані матеріали лягли в основу його наукових досліджень. Б. Гакет є автором майже сотні публікацій з мінералогії, геології, ботаніки, медицини й етнографії, серед іншого — чотиритомного дослідження природи Карпат «*Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 bis 1795 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nordlichen Karpaten*» («Нові природничо-політичні подорожі в 1788–1795 рр. через Дакські та Сарматські або ж Північні Карпати») [27], і численних публікацій про Татри й Альпи. Свого часу був відомим своїми дослідженнями з ботаніки і зоології, характеристиками хворіб, пов'язаних з умовами праці в копальнях, описами локальних видів рослин і тварин, наприклад гуцульського коня, та ін.

Згадуючи заслуги і наукові праці Б. Гакета, дослідники (зокрема польські) підкреслювали його непростий характер: був він дуже критичним і суворим у своїх оцінках. Біографи (зокрема, Л. Фінкель і С. Старжинський — автори історії Львівського університету [26]) зауважували, що, очевидно, Гакет був однією із тих авантюрних постатей, яких австрійська влада висилала до Галичини, аби мати спокій в інших краях цісарства. Стосунки Гакета з колегами у Львівському і Краківському університетах були дуже складними, можливо, з огляду на його характер і його уразу до колег з приводу складнощів із отриманням докторату, який він захистив щойно у 1807 р. в Ягеллонському університеті, а можливо, ще й тому, що Гакет не приховував своєї прихильності до русинів. Як зауважувала М. Вальо, «його непопулярність серед польської професури як Львівського, так і згодом Краківського університетів, пов'язана із... принциповою, часто безкомпромісною поведінкою і ставленням Б. Гакета до політики польської шляхти на цих землях, а також

його толерантним ставленням до історії Галичини та українського народу як її автохтона» [4, с. 25].

Треба підкреслити також велику відвагу цього дослідника. Так, зокрема, він не припиняв своїх досліджень і мандрів на територіях, охоплених турецько-австрійською війною. Тож у його праці «Як ходити по високих горах» [20] поруч із такими практичними питаннями, як одяг, взуття і спорядження, йдеться про зброю — як першу необхідність мандрівника і про пильність під час подорожі.

Непростими були і політичні погляди вченого. Переконаний послідовник філософії Руссо, був він противником дворянства і шляхти і прихильником простих людей, що не перешкоджало йому вживати шляхетський герб (за деякими даними — фальшивий, хоч Гакет вважав себе нешлюбним сином французького аристократа. Зрештою, сам Гакет в автобіографії стверджував, що шляхетський герб на обкладинках його публікацій з'явився проти його волі). Цей професор львівського університету ставив під сумнів потрібність його існування, оскільки, мовляв, у Відні готують достатню для Австрійської монархії кількість лікарів і правників. Згерманізований француз був прихильником австрійської германізаційної політики, оскільки вбачав у ній шанс для просвіти простих людей. Словом, це була дуже неординарна, колоритна та яскрава постать, безкомпромісна, зі своїми оригінальними переконаннями і своїм унікальним розумінням речей.

Вперше у працях М. Вальо Гакет з'явився у 1993 р. у статті «Подорож»... Якова Головацького в контексті подорожньої літератури про Карпати», яка була опублікована у збірнику «Шашкевичіана» [11]. Подорожня література як джерело до вивчення галицького краєзнавства віддавна входила в коло наукових зацікавлень М. Вальо. Вона була упорядницею фундаментального збірника «Подорожі в Українські Карпати» (1993) [23], популяризатором подорожніх публікацій Я. Головацького та ін. Усі ці праці були джерелом для вивчення рідної її серцю Бойківщини, тож популяризувати і публікувати їх М. Вальо вважала своїм моральним і патріотичним обов'язком. Зацікавлення діяльністю Б. Гакета з'явилося у тому ж контексті. А згодом цей інтерес переріс у послідовне вивчення і дослідження — яскрава колоритна постать Гакета надовго стала предметом праці М. Вальо. У 1994 р. виходить друком її публікація «Книзи про Карпати двісті років» [9]

про чотиритомну карпатознавчу працю Гакета. У цій статті М. Вальо ставила питання про необхідність глибшого вивчення життя і наукової діяльності цього унікального вченого, а також про потребу укладання його біобібліографії. На це і були спрямовані подальші розшуки і наукові зусилля дослідниці.

Мабуть, найпліднішим у її гакетіані був 1996 р., коли вийшли друком публікації «Праці Бальтазара Гакета (Аке) про його подорожі в Українські Карпати як джерело історії німецької та австрійської колонізації в Галичині» [12], «Про «Автобіографію» Б. Гакета (Аке)» [13], «Бальтазар Гакет (Аке): його подорожі та дослідження побуту і культури Західної України» [5].

У 1997 вийшло друком перше комплексне видання, яке представляло постать Гакета і його діяльність у багатьох аспектах: збірник «Бальтазар Гакет і Україна»: статті і матеріали» [2]. М. Вальо була не тільки автором дослідницьких розвідок «Бальтазар Гакет: його подорожі по Західній Україні, внесок в науку і культуру», «Двісті років подорожі Б. Гакета зі Львова в Крим і на Запоріжжя», а й ініціатором перекладів фрагментів його праць і листування (перекладачами стали Христина Назаркевич, Уляна Іваночко та Лариса Цибенко), а також укладачем біобібліографії Б. Гакета. На той час (та й досі) це видання найповніше представляє постать Гакета як дослідника природи України. Більшість унікальних матеріалів, зокрема «Автобіографія» Гакета, а також його листування, публікувалися українською мовою вперше.

Укладання бібліографії Гакета було дуже непростим. Як писала упорядниця: «Оскільки праці Гакета друкувались у найрізноманітніших і переважно нині недоступних нам наукових збірниках і часописах, а їх окремими книжковими виданнями можуть похвалитися лише нечисленні бібліотеки світу, то складання бібліографії цих праць за автопсією — непосильна для окремого дослідника праця» [10, с. 77]. Тож бібліографія складалася за доступними джерелами — енциклопедіями, довідниками, монографіями, бібліографічним покажчиком професора Люблянського університету Віктора Петковшека і т.д. Бібліографія була порівняно невелика: 97 позицій публікацій Гакета і 45 позицій літератури про нього. Тим не менше, це була складна, копітка, а часом і подвижницька праця, яка акумулювала цінні матеріали з історії природничої науки і повернула їх в український науковий обіг.

Видання було приурочене до міжнародної наукової конференції «Бальтазар Гакет — дослідник Південно-Східної і Центральної Європи» (Львів, 19-20 вересня 1997 р.), проведеної Львівською науковою бібліотекою ім. В. Стефаника НАН України, Львівським державним університетом ім. І.Франка та Інститутом українознавства ім. І. П. Крип'якевича НАН України за сприяння Міжнародного фонду «Відродження». Одним із організаторів конференції була М. Вальо. Конференція була своєрідною спробою охопити весь спектр наукових зацікавлень Б. Гакета. На конференції виступали дослідники з України, Словенії, Німеччини, Словаччини. Понад 30 доповідей розкривали різні аспекти діяльності Гакета і стосувалися вивчення історії географії, мінералогії, біології, медицини, хімії, етнографії, педагогіки, історії та ін. М. Вальо говорила про внесок Б. Гакета у дослідження Центральної і Південно-Східної Європи та українських земель. Згодом М. Вальо писала: «Плануючи проведення першої міжнародної гакетівської конференції у Львові, її організатори ставили за мету не тільки посприяти глибшому вивченню діяльності Б. Гакета як професора Львівського університету та його внеску у розвиток різних галузей науки в Україні. Були сподівання і на зацікавлений діалог про гакетівську проблематику з ученими тих країн, де вона вже знайшла (або й досі не знайшла) своїх дослідників. Передбачалося обговорити нинішній стан цієї проблематики, виробити спільні критерії оцінки наукового світогляду і діяльності Б. Гакета, активізувати переклади його творів іншими мовами тощо... задуми організаторів збулися головню в аспекті розвитку наукової Гакетіани в Україні» [8, с. 12].

Слід зауважити, що потреба налагодження міжнародного діалогу про гакетіану досі залишається актуальною. Так, матеріали збірників і статей М. Вальо включені у словенську гакетівську бібліографію Станіслава Южніча і Андрея Крайніча, видану у Люблянці у 2013 р. [24], і є відомими для дослідників у Словенії, Німеччині та інших країнах. Проте, наприклад, судячи із публікацій провідних польських гакетознавців (Пйотр Дашкевіч і Радослав Тарковскі) [25], наукові здобутки українських дослідників їм досі невідомі, а віднайдення, наприклад, тексту «Автобіографії» Гакета

вони і в 2014 р. вважають науковим відкриттям. Та, як би не було, перший науковий діалог відбувся і був успішним, плідним і цікавим.

Збірник «Гакет і Україна» отримав високу оцінку рецензентів і дослідників. Одним із рецензентів видання був славіст М. Криль, який опублікував розлогу рецензію «Французький вчений про Українські Карпати кінця XVIII — поч. XIX ст.» у Записках ЛНБ ім. В. Стефаника [22]. Попри схвальну оцінку праці та констатацію унікальності і наукової цінності зібраних і підготованих до друку матеріалів, рецензент висловив жаль, що в книжці, зокрема, не знайшлося місця для публікації повного листування Гакета з бароном фон Моллем [16] (у збірнику було опубліковано лише листи, які стосувалися перебування Гакета в Україні, зокрема у Львові), та що листи подані з певними купюрами. Іншими рецензентами видання були В. Бойченко [1], А. Данилюк [21].

Тексти доповідей на конференції, а також інші матеріали, надіслані в оргкомітет конференції, стали основою наступного збірника «Бальтазар Гакет — дослідник Південно-Східної і Центральної Європи: дослідження і матеріали» [1]. Збірник містить великий блок розвідок різної тематики — від філологічних і історичних до праць з історії медицини та фітотерапії, географії, етнографії, геології, мінералогії, мистецтвознавства. Включено також деякі рецензії на попередній збірник. Упорядники підготували також розділ публікацій, де вміщено новий переклад автобіографії Гакета, який здійснив Ґ. Цвенгрош, уже із французького оригіналу, а не з німецького перекладу, з якого доводилося, за браком оригінального тексту, перекладати Х. Назаркевич, з коментарями упорядників [19] (слід зауважити, що, як на мене, переклад Х. Назаркевич, незважаючи на деякі фактологічні помилки і неточності, зауважені в рецензії М. Криля, з філологічного боку легший для сприйняття. Мені, зокрема, впала в око різниця в трактуванні грецького прислів'я, яке наводить Гакет: «Заподіяти собі смерть або знайти собі друга», — як перекладає Ґ. Цвенгрош, і «вибирати між смертю і пошуками вірної супутниці життя» — у трактуванні Х. Назаркевич), а також фрагменти чотиритомної праці Гакета про Карпати у перекладі та з коментарями Р. Макітри [18], та своєрідний туристичний посібник авторства Гакета «Як ходити по

високих горах» [20], опублікований німецькою мовою як додаток до четвертого тому згаданого вище дослідження. Цю працю переклав О. Герасим. До видання була включена також значно розширена і доповнена бібліографія «Бібліографічна Гакетіана» [7].

М. Вальо була також автором кількох розвідок, включених до збірника: «Гакетіана: Стан і проблеми вивчення» (у співавторстві з М. Крілем) [8]; «Б. Гакет про надра Бойківщини» [6]; «Слов'янські народи в дослідженні Б. Гакета» [14].

До постаті Гакета М. Вальо зверталася і пізніше. Так, у 2003 р. вона брала участь у міжнародній гакетівській конференції, де виступила з доповіддю «Бальтазар Гакет і Україна» [28]. Підготувала також до друку черговий фрагмент праці Гакета про Карпати у перекладі Р. Макітри [17].

Яким бачила Гакета М. Вальо? Сміливим мандрівником, який обійшов майже всю Україну; демократом і філософом, який гостро реагував на будь-які прояви імперіалізму, корупцію і бюрократію; людиною, яка бачила її рідні Карпати у XVIII ст. і зуміла зафіксувати і передати унікальні факти про карпатську природу і життя їхніх мешканців. Гакет подає портрет України — від Карпат до Криму — живий, яскравий, колоритний і екзотичний своєю віддаленістю у часі. Адже цьому портрету вже понад 200 років!

Зі сторінок своїх праць Гакет постає як справжня людина Ренесансу, вчений універсального спрямування, який вивчає світ комплексно, не розчленовуючи його на деталі і не звужуючи свого погляду вивченням лише якоїсь однієї його грані.

Гакетіана — одна з дуже яскравих і значущих сторінок у науковій біографії М. Вальо. Це було свого роду подвижництво, ентузіазм того ж роду, що й ентузіазм мандрів Гакета. М. Вальо повернула його працю в український науковий обіг. Для цього потрібна була тривала копітка робота бібліографічна, дослідницька, упорядницька, організаційна, робота філологічного і редакторського характеру.

Повного видання творів Гакета, зокрема, його чотиристоронної праці про Карпати, досі немає, як немає і монографії про нього. Невтомний мандрівник і вчений чекає на наступних ентузіастів і дослідників.

1. Бальтазар Гакет — дослідник Південно-Східної і Центральної Європи : дослідження і матеріали / упорядкув., наук. ред. і прим.: *М. Вальо і М. Кріль* ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 2000. — 318 с., 36 с. іл.
2. Бальтазар Гакет і Україна : статті і матеріали / авт.-упоряд. *Марія Вальо* ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 1997. — 134 с., 14 с. іл.
3. *Бойченко В.* Бальтазар Гакет і наша історична доля / *Валерій Бойченко* // Миколаївська газета. — 1998. — 16 жовт. — С. 4. — Рец. на кн. : Бальтазар Гакет і Україна : статті і матеріали / авт.-упоряд. *Марія Вальо* ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 1997. — 134 с., 14 с. іл.
4. *Вальо М.* Бальтазар Гакет (Акé): його подорожі по Західній Україні, внесок в науку і культуру / *Марія Вальо* // Бальтазар Гакет і Україна : статті і матеріали / авт.-упоряд. *Марія Вальо* ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 1997. — С. 9-30.
5. *Вальо М.* Бальтазар Гакет (Акé): його подорожі та дослідження побуту і культури Західної України / *Марія Вальо* // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 1995. — Т. 230 : Праці Секції етнографії та фольклористики. — С. 351-366 : портр., іл.
6. *Вальо М. Б.* Гакет про надра Бойківщини / *Марія Вальо* // Бальтазар Гакет — дослідник Південно-Східної і Центральної Європи : дослідження і матеріали / упорядкув., наук. ред. і прим.: *М. Вальо і М. Кріль* ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника.— Львів, 2000. — С. 198-204.
7. *Вальо М.* Бібліографічна Гакетіана : А. Друковані праці Б. Гакета; Б. Література про Б. Гакета / *Марія Вальо* // Бальтазар Гакет і Україна : статті і матеріали / авт.-упоряд. *Марія Вальо* ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 1997. — С. 281-310.
8. *Вальо М.* Гакетіана: стан і проблеми вивчення / *Марія Вальо, Михайло Кріль* // Бальтазар Гакет — дослідник Південно-Східної і Центральної Європи : дослідження і матеріали / упорядкув., наук. ред. і прим.: *М. Вальо і М. Кріль* ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника.— Львів, 2000. — С. 10-19.
9. *Вальо М. А.* Книзи двісті років / *Марія Вальо* // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. — Львів, 1994. — Вип. 4. — С. 148-164.
10. *Вальо М.* Передне слово до публікацій / *Марія Вальо* // Бальтазар Гакет і Україна : статті і матеріали / авт.-упоряд. *Марія Вальо* ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 1997. — С. 73-77.
11. *Вальо М.* «Подорож...» Якова Головацького в контексті подорожньої літератури про Карпати / *Марія Вальо* // Шашкевичіана. — Львів, 1993. — С. 64-75.

12. *Вальо М.* Праці Бальтазара Гакета (Аке́) про його подорожі в Українські Карпати як джерело історії німецької та австрійської колонізації в Галичині / *Марія Вальо* // Німецькі колонії в Галичині : Історія. Архітектура. Культура : матеріали, доповіді та повідомлення. — Львів, 1996. — С. 158-164 : портр.
13. *Вальо М. А.* Про «Автобіографію» Б. Гакета (Аке́) / *М. А. Вальо* // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. — Львів, 1996. — Вип. 5. — С. 148-164.
14. *Вальо М.* Слов'янські народи в дослідженні Б. Гакета / *Марія Вальо* // Бальтазар Гакет — дослідник Південно-Східної і Центральної Європи : дослідження і матеріали / упорядкув., наук. ред. і прим.: *М. Вальо* і *М. Кріль* ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 2000. — С. 23-41.
15. *Гакет Б.* Автобіографія / *Б. Гакет* ; пер. з нім. *Христини Назаркевич* // Бальтазар Гакет і Україна : статті і матеріали / авт.-упоряд. *Марія Вальо* ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 1997. — С. 77-92.
16. *Гакет Б.* Листи до барона Карла Еренберта фон Молля, 1787–1813 рр. / *Б. Гакет* ; пер. з нім. *Лариси Цибенко* // Бальтазар Гакет і Україна : статті і матеріали / авт.-упоряд. *Марія Вальо* ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 1997. — С. 93-110.
17. *Гакет Б.* Найновіші фізично-політичні подорожі до дакських і сарматських або Північних Карпат / *Бальтазар Гакет*; пер. з нім. *Романа Макітри* ; вст. стаття *М. Вальо* // Дзвін. — 2011. — № 3. — С. 101-117.
18. *Гакет Б.* Нові природничо-політичні подорожі в 1788–1795 рр. через дакські та сарматські або ж Північні Карпати. Ч. IV. Нюрнберг, 1796 : [фрагменти] / *Бальтазар Гакет* ; пер. з нім. і комент. *Романа Макітри* // Бальтазар Гакет — дослідник Південно-Східної і Центральної Європи : дослідження і матеріали / упорядкув., наук. ред. і прим.: *М. Вальо* і *М. Кріль* ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 2000. — С. 254-265.
19. *Гакет Б.* Стилий життєпис Гакета, написаний ним самим / пер. з франц. *Г. Цвентроша* ; комент.: *М. Вальо* і *М. Кріль* // Бальтазар Гакет — дослідник Південно-Східної і Центральної Європи : дослідження і матеріали / упорядкув., наук. ред. і прим. : *М. Вальо* і *М. Кріль* ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 2000. — С.233-253.
20. *Гакет Б.* [Як ходити по високих горах] / *Бальтазар Гакет* ; пер. з нім. *Олександра Герасима* ; комент. *Михайла Кріль* // Бальтазар Гакет — дослідник Південно-Східної і Центральної Європи : дослідження і матеріали / упорядкув., наук. ред. і прим.: *М. Вальо* і *М. Кріль* ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 2000. — С. 265-278.

21. *Данилюк А.* Погляд через два століття / *Архип Данилюк* // Народнознавчі зошити. — 1998. — № 5. — С. 584-586. — Рец. на кн.: Бальтазар Гакет і Україна : статті і матеріали / авт.-упоряд. *Марія Вальо* ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 1997. — 134 с., 14 с. іл.
22. *Кріль М.* Французький вчений про Українські Карпати кінця XVIII — поч. XIX ст. / *М. Кріль* // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. — Львів, 1998. — Вип. 6. — С. 229-233. — Рец. на кн.: Бальтазар Гакет і Україна : статті і матеріали / авт.-упоряд. *Марія Вальо* ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника. — Львів, 1997. — 134 с., 14 с. іл.
23. Подорожі в Українські Карпати : збірник / упоряд. і вст. стаття *М. А. Вальо*. — Львів : Каменярь, 1993. — 279 с. : іл.
24. Bibliography of Balthazar Hacquet (1739–1815) and his contribution to natural sciences / *Stanislav Južnič, Andrej Kranjc*. — Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2013. — 113 с. : іл. — (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za naravoslovne vede = Opera / Academia Scientiarum et Artium Slovenica. Classis IV: Historia Naturalis ; 41).
25. *Daszkiewicz P.* Z minionych czasów : Baltazar (Belsazar) Hacquet (1739–1815), francuski podróżnik, przyrodnik, geolog, profesor uniwersytetów we Lwowie i w Krakowie — nowe dane biograficzne w świetle niepublikowanych dokumentów z archiwów francuskich i niemieckich / *Piotr Daszkiewicz, Radosław Tarkowski* // Przegląd Geologiczny. — 2014. — Vol. 62, N 7. — S. 340-343.
26. *Finkel L.* Historia Uniwersytetu Lwowskiego /napisali: *Ludwik Finkel, Stanisław Starzyński*. — Lwów : nakładem Senatu Akademickiego C. K. Uniwersytetu Lwowskiego, 1894. — S. 106-110.
27. *Hacquet B.* Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 bis 1795 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nordlichen Karpaten / *Baltazar Hacquet*. — Nurnberg. — Erster Teil. — 1790. — 206 S., 7 fig. und 7 Tafeln ; Zweiter Teil. — 1791. — 249 S., 8 fig. und 6 Tafeln ; Dritter Teil. — 1794. — 247 S., 7 Tafeln und 3 Tabellen ; Vierter Teil. — 1796. — 254 S., 6 Tafeln.
28. *Valjo M.* Balthasar Hacquet und die Ukraine / *Marija Valjo* // Hacquetia: Miscellanea. International Conference on the Life and Work of Balthasar Hacquet. — Idrija (Slovenia). October, 9-10, 2003. — P. 139-145.